

تأثیر زمان در سلامت و بیماری انسان از منظر طب اسلامی و طب سنتی ایران
مرتضی مجاهدی* . سید علی مظفر پور
گروه طب سنتی دانشگاه شاهد

چکیده :

مقدمه : آموزه های طب اسلامی و طب سنتی ایران، انسان را جزوی از مجموعه بهم پیوسته جهان خلقت دانسته و به همین علت شرایط وجودی او را متأثر از پدیده های اطراف وی میداند، از بین این پدیده ها اصل زمان و تغییرات ناشی از حرکات کره زمین و سیارات پیرامون آن یکی از عوامل بسیار مهم و تأثیر گذار بر جوانب مختلف سلامت و بیماری انسان میباشد. موضوعی که منابع فعلی طب رایج کمتر اهمیتی بدان داده و در بسیاری از موارد یا توجه و تحقیقی در این زمینه صورت نگرفته و یا اگر اشاره ای هم شده بیشتر بعنوان یکی از فاکتورهای جنبی مؤثر بر سلامت انسان مطرح گردیده است.

روش: در این مقاله سعی شده با ذکر عناوین کلی زمانها به حسب ساعات، ایام هفته، ماههای قمری و شمسی و فصول مختلف، با استفاده از منابع روایی و کتب طب سنتی به دیدگاههای کلی طب اسلامی و سنتی در این زمینه پرداخته شود تا ضمن تبیین جایگاه این عامل در طب اسلامی و سنتی، ان شاء الله باب وسیع پژوهش جهت تحکیم مبانی فوق الذکر فراروی علاقمندان حوزه های پژوهشی گشوده گردد.

از آنجایی که اکثر کتب طب سنتی مطالب مشترک و مشابهی در این زمینه عنوان نموده اند و وجه اشتراک بسیاری بین احادیث وارده از معصومین سلام الله علیهم و نظر حکمای طب سنتی وجود دارد، سعی گردیده با طرح کلی مطالب و ضمن اشاره به برخی منابع معتبر طب سنتی از جمله کتب القانون فی الطب، خلاصه الحکمه و... و نیز منابع روایی، جهت اجتناب از اطاله بحث از حداقلها و نمونه ها استفاده گردد.

نتیجه گیری: اصل زمان و توجه به مختصات آن از جمله ساعات شبانه روز، ایام هفته و ماهها و فصول جزو عوامل مؤثر در اتخاذ تدابیر حفظ سلامتی و درمانی در طب اسلامی و سنتی می باشد و امید آن میرود که علاقه مندان و درمانگران این مکتب توجه وافر بدان نموده و محققین عرصه پزشکی نیز پژوهشهای مرتبط در این زمینه را توسعه بخشند
کلید واژه ها : طب اسلامی، طب سنتی ایران، اصل زمان، القانون فی الطب، خلاصه الحکمه

۱- مقدمه :

در دهه ها و خصوصاً سالهای اخیر جامعه ما شاهد تغییر الگوهای زندگی میباشد به نحوی که شیوه زندگی عموم مردم ایران زمین مشابه بسیاری از کشورهای متأثر از تحولات دهه های اخیر در سطح جهان و حذف شیوه های سنتی تغییر یافته است و بر خلاف قرون گذشته بتدییج نحوه زندگی، خواب و بیداری، نوع تغذیه، شیوه استحمام و سایر تدابیر زندگی به سمت یکسری فعالیتهای کلیشه ای در قالبهای یکسان پیش رفته که عمدتاً در زمانهای مختلف روز و ماه و سال تغییرات چندانی نمی یابند. از سوی دیگر هر چند پزشکی رایج در کنترل و کاهش بروز بسیاری از بیماریهای عفونی موفق بوده است و نیز در شناخت جزئیات بیماریهای داخلی دستاوردهای فراوانی داشته ولی این امور نتوانسته مانع شیوع و بروز روز افزون بسیاری از بیماری های شایع کنونی گردد، آنچه که اصطلاحاً از آن بعنوان بیماری های ناشی از زندگی صنعتی و مدرن نام برده میشود.

به نظر نگارنده یکی از علل مهم افزایش روز افزون بسیاری از بیماریهای فوق الذکر عدم عنایت مناسب و کافی طب رایج به عامل زمان در سلامت بخشی یا بیماری انسان و تدابیر متناسب با آن می باشد، اصلی که در طب سنتی ایران و نیز آموزه های دینی مسلمین و خصوصاً توصیه های بهداشتی اهل بیت علیهم السلام مورد تأکید فراوان قرار گرفته و حتی در برخی موارد با رنگ بوی معنوی و اجرو پاداش آمیخته گردیده است.

این اصل در منابع پزشکی رایج علی الخصوص در درمان بیماریها جایگاه چندانی ندارد .

و فقط در علت شناسی برخی بیماریهای عفونی، آلرژی های فصلی و تعداد بسیار محدود از بیماریهای اعصاب و روان و داخلی اشاراتی بدان گردیده است.

قبل از ورود به متن اصلی ذکر سه نکته خالی از فایده نیست: اول اینکه کتب طب سنتی ایران در فصول جداگانه پس از ذکر کلیات و مبانی طب سنتی به سه بخش عمده حفظ الصحه (اصول و تدابیر حفظ سلامتی)، اسباب و علایم و معالجات تقسیم میگردد و با توجه به اهمیت حفظ الصحه، در جای جای کلیه بخشهای آن توجه اصولی به عامل زمان مشهود است. دوم: با توجه به مبنای مزاجی و خلطی طب سنتی ایران و اینکه فرمایشات حضرات معصومین سلام الله علیهم تاحد زیادی با عنایت به اصول این طب بیان گردیده است، بسیاری از دستورات مرتبط با اصل زمان نیز عموماً و نه صرفاً بر مبنای کیفیات اربعه (گرمی، سردی، تری و خشکی) ارایه شده، لذا خوانندگان محترم با عنایت به این اصل ارتباط بهتری با مطالب ارایه شده در این مبحث برقرار خواهند نمود. نکته سوم اینکه آنچه در این مبحث تبیین میگردد صرفاً تأثیر زمان از نظر ساعت شبانه روز، ماهها و فصول در سلامت و بیماری می باشد در صورتیکه اگر عناوین دیگری که تاحدودی بازمان مرتبط می باشند بدان اضافه گردند مطالب قابل تأمل، بسیار وسیع تر از این مجال می باشند، بعنوان مثال مراحل مختلف سنین عمر، ترتیب انجام فعالیت‌های روزانه، تقدم و تأخر برنامه های حفظ الصحه و تدابیر درمانی خصوصاً با توجه به مراحل چهارگانه اکثر بیماری ها (ابتدا، تزاید، انتها و انحطاط) هر کدام به نحوی متأثر از اصل زمان میباشند که حتی الامکان سعی میگردد مبحث در این باب ورود ننماید.

۲- تأثیر ساعات شبانه روز و ایام هفته:

بر اساس آموزه های طب اسلامی و مبانی طب سنتی ایران قوه مدبره انسان بر اساس ساعت شبانه روز و میزان نور خورشید و سایر عوامل، در هر لحظه توان مدیریتی خاصی دارد که همسویی با آن در ارتقاء سلامت و مقابله با آن در کاهش سلامت مؤثر است. با این دیدگاه جهت هر کدام از فعالیتهای روزمره از جمله: خواب و بیداری، زمان تغذیه و هضم غذا، آمادگی جسمانی، حالات نفسانی و معنوی و... امر و نهی های خاصی با ذکر تبعات مثبت و منفی آنها در سلامت و بیماری ذکر گردیده است. بعنوان نمونه:

- حضرت علی ابن موسی الرضا علیه السلام در رساله ذهبیه در باب آداب جماع، ساعات مناسب و نامناسب جماع را با ذکر منافع و مضار آن بطور مبسوط عنوان می فرمایند (۱/۱)

- حضرت امام صادق علیه السلام در حدیث معروف به توحید مفضل ضمن اشاره به نعمتهای خداوند در بحث ساعات شبانه روز به ذکر آثار زمانهای طلوع و غروب و روز و شب و... بر سلامت انسان می پردازند (بحار الانوار ج ۳ ص ۶۷ و ص ۱۱۲ نقلاً عن الخیر المشتهر بتوحید مفضل) (۱/۲)

- غسلها بعنوان یکی از مهمترین دستورات بهداشتی اسلام و خصوصاً غسلهای مستحبی (که البته بار معنوی آن بسیار افزون از تأثیر سلامت بخشی آنست) دارای شرایط زمانی ویژه ای هستند که به کرات در دستورات منقول از اهل بیت سلام الله علیهم عنوان گردیده است.

- در مواردی جزئی ترین تدابیر حفظ الصحه نیز یعنی از منظر اهل بیت در ساعت مختلف متفاوت است مثلاً وضعیت بدن هنگام نوشیدن آب در ساعات روز بصورت ایستاده و در ساعات شب بصورت نشسته توصیه شده است. در این زمینه امام صادق میفرمایند:

آشامیدن آب با وضعیت ایستاده در روز غذا را گوارا می سازد و در شب صفرا می آورد. (الکافی ج ۶ ص ۲۸۳ ح ۲) (۲/۲)

- حکیم عقیلی خراسانی در مورد ساعت خواب و بیداری و تدابیر آن چنین می فرماید: بیداری در روز و خواب در شب بهتر است و باعث حفظ صحت است. ایشان در مورد رذات خواب روز چنین استدلال می نماید: به جهت آنکه روح جوهری است صافی نورانی و شبیه اجسام سماویه و انوار آنها بلکه انور از آنها و لهذا چون انوار را ببینند میل به ظاهر می نماید و در خواب باید که میل به باطن نماید لذا باعث تشویش و اضطراب و فساد رنگ بدن می گردد به سبب عدم تحلیل فضول و اختلاط آنها با خون و احتباس آنها تحت جلد (۱/۳). همچنین در مورد خواب در ساعات مختلف میفرماید: خواب بعد از نماز صبح خصوصاً خ در وقت آن که آنرا غیلوله نامند مضر است جهت آنکه باعث علت است و در وقت زوال که آنرا خیلوله گویند جهت آنکه حایل میان نایم و صلات و محدث نسیان است و همچنین خواب آخر روز که مسمی به قیلوله است به جهت آنکه باعث آفات بسیار و منجر به هلاکت است و قیله در لغت به معنی اهلاک است (۲/۳)

-در مباحث درمانی نیز یکی از اصول بکار بردن شیوه های درمان وچگونگی شروع دارو و ترتیب تجویز داروهای منضج ومسهل^۱ ودستورات اعمال یدای^۲، زمان های خاصی در طول شبانه روز دارد که هر کدام در مبحث خود در کتب طب سنتی مطرح گردیده است. مثلاً در بیان اوقات حجامت چنین عنوان گردیده: « بهترین اوقات حجامت روز است و در ساعات دوم آن اگر فصل گرما باشد و در ساعات سوم و چهارم اگر سرما باشد به جهت آنکه خون در این وقت رقیق و لطیف می باشد و اخراج آن زودتر حاصل می گردد» (۳/۳).

۳- تأثیرات روزهای ماه قمری :

کره ماه به عنوان نزدیک ترین جرم آسمانی به کره زمین در طول دوره زمانی چرخش خود به دور کره زمین و نیز محاذات آن با برخی از اجرام آسمانی واقع در منطقه البروج در مقاطع زمانی خاصی تأثیرات متفاوت بر موجودات زنده و غیر زنده کره زمین دارد و بدن انسان نیز از این قاعده مستثنی نمی باشد. از دیدگاه طب سنتی، ماه در هر جایگاهی از مدار خود که باشد بر اساس مقارنه با برج مربوطه تأثیراتی در سلامت و بیماری انسان دارد و بر همین اساس برخی از امور حفظ صحت و درمانی در این شرایط زمانی خاص توصیه یا ممنوع گردیده است.

به عنوان نمونه حضرت علی بن موسی الرضا(ع) در رساله ذهبیه ضمن اشاره به اوقات حجامت انجام آن را در روز شب دوازدهم تا پانزدهم ماه قمری را توصیه و حجامت آخر ماه را نهی می فرمایند (۲/۱)

-حکیم عقیلی خراسانی می فرماید: در وقتی که قمر در برج جوزا باشد حتی المقدور جایز نیست فصد و حجامت و اخراج خون مطلقاً مگر آنکه ضرورت بسیار داعی و خوف هلاک باشد و فصد در وقت بودن قمر در جوزا ممنوع و در اسد یا حمل در حالت سعد و در ناقص الضوء و تثلیث و تربیع و تسدیس مجوز (ناقص الضوء: زمانی که ماه از نیمه گذشته و نور آن رو به نقصان می نهد^۳ و نیز در مورد سایر تدابیر درمانی چنین می فرماید: « جهت اختیار وقت استفراغ به قی هنگامی که قمر در برج سعد و متصل به مشتری یا زهره و فوق الارض بود جید است. (۴/۳).

-حضرت علی بن موسی الرضا در تدابیر جماع آثار مترتب بر جماع در زمان های خاصی که قمر در برج های مختلف می باشد را با ذکر نکات مثبت ومنفی آن ذکر می فرمایند (۳/۱)

-احادیث فراوانی در تعیین روزهای حجامت در ایام هفته و نیز ایام ماه قمری وارد شده که اکثراً روزهای نیمه دوم ماه قمری را با ذکر ایام خاصی جهت انجام حجامت مورد تأکید قرار می دهند.

۴- تأثیرات فصول مختلف سال

^۱ - باتوجه به اینکه یکی از علل عمده بیمار یها تغییر نامتناسب کمیت یاکیفیت اخلاط میباشد و شرط لازم درمان دفع خلط نامناسب است.به هرگونه آماده سازی اخلاط جهت دفع نضج وبه هر گونه اقدام جهت دفع آن از بدن به انحای مختلف اسهال میگویندوبه همان ترتیب به داروهای مربوطه منضج ومسهل گویند.

^۲ -اعمال یدای شامل فصد وحجامت وماساژو...می باشد

^۳ -ناقص الضوء:زمانی که ماه از نیمه گذشته ونور ماه رو به نقصان می نهد

تثلیث وتربیع وتسدیس:به ترتیب زمانهایی که ماه برابر یکسوم ویک چهارم ویک ششم قرص کامل میگردد.

براساس جدول شماره ۱ هر کدام از فصول چهار گانه در مناطق معتدل و فصول مشابه آنها در سایر مناطق کره زمین دارای کیفیت متناسب با کیفیات اربعه می باشد و بر همین مبنا افراد مختلف حسب کیفیت مزاجی جبلی و عارضی^۴ از این فصول متأثر می گردند.

فصل	کیفیت غالب	بیماری های مرتبط
بهار	گرم و تر (برخی منابع معتدل)	دمل و بثور و خارش و جرب و ...
تابستان	گرم و خشک	تحریک صفرا و امراض صفراویه
پائیز	سرد و خشک	امراض سوداوی
زمستان	سرد و تر	زکام و نزله و امراض بلغمی

با توجه به نکات ذکر شده در جدول شماره ۱، شرایط روحی و جسمی افراد حسب وضعیت مزاجی آنها در فصول مختلف متفاوت است و بر همین اساس دستورات حفظ صحت و مصرف غذاها و حتی دستورات درمانی در مورد یک بیماری خاص با تغییر فصل تفاوت قابل توجهی می یابد:

- در روایات اهل بیت هر فصلی آداب و دستورات حفظ الصحة خاص خود را دارد و چه بسا تدبیر یا غذایی در یک فصل توصیه و در فصل دیگر منع گردیده است. به عنوان مثال حضرت امیرالمؤمنین مصرف گردو را در شدت گرما موجب فزونی حرارت و تحریک زخم های بدن و در زمستان سبب گرم نمودن کلیه ها و دفع سرما می دانند. (۳/۲) (بحارالأنوار ج ۶۲ ص ۲۸۱)

- حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام در رساله ذهبیه به طور مفصل در مورد خصوصیات فصول و ماه ها و غلبه هر خلطی در ماه های رومی^۵ مطالب مبسوطی ارائه و دستورات هر فصل را به طور جداگانه عنوان می فرمایند به عنوان مثال: فصل تابستان را زمان غلبه صفرا و فصل زمستان را زمان غلبه بلغم دانسته و تدابیر و دستورات لازمه ماههای هر کدام را عنوان می فرمایند.

- جناب شیخ الرئیس درباره فصول مختلف و تأثیر آن در سلامت و بیماری انسان و نیز تدابیر مربوط به هر کدام مطالب مبسوطی مطرح می نماید بعنوان نمونه در مورد زمستان چنین می فرماید: «در زمستان بلغم زیاد می گردد و رنگ ورم ها به سمت سفیدی می گراید و امراض نزله و زکام و دنبال آن ذات الجنب و ذات الرئه و بحوجه و اوجاع حلق و بیماری های عصب و سردرد مزمن و سکنه و صرع و هر بیماری که به دنبال احتقان بلغم افزایش یابد، رو به تزاید می نماید. (۱/۴)

حتی ایشان در مورد تغییرات نبض انسان در فصول مختلف مطالب قابل تأملی را عنوان می فرماید: «نبض در فصل بهار معتدل است و در قوت زیاده است و در تابستان سریع متواتر بخاطر افزایش حاجت و صغیر و ضعیف بخاطر انحلال قوه ناشی از شدت گرما، در زمستان نبض متفاوت و بطیء و ضعیف و صغیر می گردد به علت ضعف قوه و در پائیز مختلف است مایل به ضعف (۲/۴)

- حکیم عقیلی خراسانی در کتاب خلاصه الحکمه در باب جداگانه ای تحت عنوان تأثیر فصول سال بر بدن انسان و نیز بخش دیگری تحت عنوان تدبیر بر حسب فصول، ضمن اشاره به خصوصیات هر فصل به تأثیرات آن بر بدن انسان اشاره نموده و سپس تدبیر هر فصل را به طور مفصل بیان می نماید در این دستورات علاوه بر خوردن مواد غذایی متناسب هر فصل حتی ساعت انجام ورزش و... نیز به حسب هر فصلی متفاوت توصیه شده است و حتی دستور میزان خواب به حسب هر فصل و هر مزاج تغییر می یابد (۵/۳)

درانتخاب شیوه درمان نیز اصل زمان یکی از معیارها مهم میباشد:

- حکیم عقیلی خراسانی در این باب می فرماید: «بدان که وقت و فصل و بلد حار هر یک مانع استفرغ و وقت و فصل و بلد سرد نیز مانع استفرغ است» و سپس به طور مفصل به ذکر علل این منع ها می پردازد (۶/۳)

^۴ - (مزاج جبلی: مزاجی که فرد اساساً بر آن مزاج خلق شده است (اصلی، پایه))

مزاج عارضی: مزاجی که حسب شرایط زندگی و تدابیر به صورت ثانویه در فرد شکل می گیرد) خود از این فصول متأثر می گردند.

^۵ - ماه های رومی براساس گردش زمین به دور خورشید تقسیم گردیده و با ماه های رایج سال شمسی تطابق نزدیکی دارد

با توجه به اینکه مبحث مربوط به رعایت شرایط زمانی در اکثر قریب به اتفاق تدابیر درمانی عنوان گردیده است جهت اجتناب از اطاله بحث و با توجه به اهمیت مطلب از ذکر نمونه های بیشتر اجتناب و خوانندگان علاقه مند می‌توانند به فصول معالجات و قوانین علاج در منابع طب سنتی مراجعه فرمایند.

۵- تأثیر زمان بر برداشت و تهیه داروهای طب سنتی
شرایط حصول داروهای طبیعی اعم از معدنی، حیوانی و گیاهی تابع زمان های خاصی می باشد که این اوقات به حسب نوع دارو می تواند تابع ساعات شبانه روز، ایام خاص ماه های شمسی و قمری، فصول مختلف یا مجموعه ای از شرایط فوق باشد. همچنین زمان ساخت داروهای ترکیبی نیز در برخی موارد تابع زمان خاص می باشد. با این رویکرد، اگر یک داروی مشمول این شرایط با کلیه شرایط یکسان در دو مقطع زمانی مناسب و نامناسب ساخت، تهیه گردد اثر گذاری دو ترکیب مشابه متفاوت خواهد بود.

-حکیم عقیلی خراسانی در فصل ششم کتاب ارزشمند مخزن الادویه که جزو منابع جامع درواشناسی طب سنتی می باشد تحت عنوان طریقه اخذ ادویه می فرماید: بدان که آن چه معدنی و از قبیل احجار و اطیان است بهتر آنست که از معدن معروفه و مشهوره آن و اوایل زمستان اخذ نمایند ... و آنچه اوراق و ازهارست باید که بگیرند از اماکن مختصه به هر یک و فصل و زمان و وقت لایق ... و آنچه از قبیل اصول است بعد از اخذ ثمر و هنگام ریختن برگ های آن و قبل از ریختن تمامی آنها اخذ نمایند بلکه آخر فصل خریف [پائیز] بهتر است... و اما صمغ پس واجب است که اخذ و جمع نمایند آنها را هنگام ریختن شکوفه و اول روز قبل از طلوع آفتاب و آخر روز بعد از غروب. (۵)

نتیجه گیری و پیشنهادات :

با عنایت به اینکه در زندگی امروزی جامعه مختصات زمان بعنوان یک اصل تأثیرگذار در مسائل مرتبط با حفظ سلامتی و اصول زندگی سالم و نیز علت شناسی بیماری ها و ارائه روش های درمانی فراموش گردیده است و اکثر قریب به اتفاق روش های تغذیه و سایر تدابیر زندگی تبدیل به کلیشه های ثابتی گردیده که از نظر طب سنتی می توانند سبب آسیب جدی به سلامت جسم و روح انسان ها گردند و از سویی طب رایج جایگاه چندانی بر این عامل مترتب نمی داند به علاقمندان ترویج منطقی اصول و مبانی طب سنتی و اسلامی، خصوصاً پزشکان و درمانگران طب سنتی توصیه می گردد اصول زمانی تأکید شده در احادیث معتبر اهل بیت و نیز دستورات حکمای طب سنتی را به دقت مورد توجه و اجرا قرار دهند و نیز به کلیه همکاران عزیز فعال در حیطه های پزشکی خصوصاً مدیران محترم پژوهشی دانشگاه های علوم پزشکی پیشنهاد می گردد بدون تعصب یک جانبه گرانه مباحث مربوط به تأثیر زمان بر فرایند سلامت و بیماری را با عنایت به اصول مطرح شده در طب سنتی جزء اولویت های تحقیقاتی قرار دهند تا ان شاءالله شاهد ارتقاء سلامت و بهره مندی روز افزون جامعه از تجربیات علمی گذشتگان و فرمایشات نجات بخش حضرات معصومین سلام الله علیهم اجمعین باشیم.

منابع :

۱. رساله ذهبیه حضرت علی ابن موسی الرضا به نقل از انوار النعمایه جزایری. تهران. موسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل. ۱۳۸۷

۱/۱. صفحه ۱۰۸

۲/۱. صفحه ۸۷

۳/۱. صفحه ۱۰۵

۲. محمدی ری شهری، محمد دانشنامه احادیث پزشکی. ترجمه حسین صابر. قم. دارالحدیث. ۱۳۸۳

۱/۲. جلد ۱، صفحه ۴۱۰

۲/۲. جلد ۲، صفحه ۱۴۴

۳/۲. جلد ۱ صفحه ۴۹۲

۳. عقیلی خراسانی، محمد حسین. خلاصه الحکمه. تحقیق و تصحیح اسماعیل ناظم. تهران. موسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل. ۱۳۸۵

۱/۳ جلد ۱ صفحه ۴۷۲

۲/۳ جلد ۲ صفحه ۸۸۲

۳/۳ جلد ۲. صفحه ۱۲۴۱

۴/۳. جلد ۱ صفحه ۱۷ و ۱۶

۵/۳ جلد ۲ صفحه ۹۰۴ تا ۹۲۸

۶/۳ جلد ۲ صفحه ۱۱۰۳

۴. ابو علی سینا. القانون فی الطب. تحقیق ابراهیم شمس الدین. بیروت. موسسه الاعلمی للمطبوعات. ۲۰۰۵ میلادی

۱/۴. جلد ۱ صفحه ۱۳۳

۲/۴. جلد ۱ صفحه ۱۹۲

۵. عقیلی خراسانی، محمد حسین. مخزن الادویه. تحقیق وتصحیح محمد رضا شمس اردکانی وهمکاران. تهران. دانشگاه علوم پزشکی تهران. ۱۳۸۷. فصل ششم

نویسندگان مقاله:

۱- دکتر مرتضی مجاهدی- دانشجوی Ph.D تخصصی طب سنتی دانشگاه شاهد تلفن ۰۹۱۲۸۱۵۵۰۶۵

پست الکترونیک: mortazamojahedy@gmail.com

۲- دکتر سید علی مظفر پور- دانشجوی Ph.D تخصصی طب سنتی دانشگاه شاهد تلفن ۰۹۱۱۱۱۳۹۱۰۵

پست الکترونیک: seyyedali1357@yahoo.com